

Gustaf Hellström-sällskapet 2000–2010

Jubileumsnummer

”Andra sidan denna sjöliknande utvidgning av ån
vidtog en medelstor egendom, vars vita manbyggnad skymtade bakom alarna...”

GUSTAF HELLSTRÖM-SÄLLSKAPET

Medlemsblad nr 20. Årgång 10
Hösten 2010

ISSN 1653-0268

Innehåll

Information	2
Ordförandens sida	3
Några funderingar kring Snörmakare Lekholms namn och idé (Ulf Lekholm)	4
Livsöden i London. Om Gustaf Hellströms berättelse <i>Kuskar</i> (Sigurd Rothstein)	12
Gustaf Hellströms sista roman (Christer Wijkström)	20
Hellström-Nytt...	31

Om detta nummer av medlemsbladet

I vårt jubileumsnummer medverkar förutom Sigurd Rothstein två för oss nya skribenter. Ulf Lekholm har i många år funderat kring det eventuella sambandet mellan den egna släkten och romanen *Snörmakare Lekholm får en idé*.

Christer Wijkström publicerar en bearbetad och uppdaterad version av en litteraturhistorisk trebetygsuppsats från 1965, vilken kretsar kring Hellströms sista roman. Intressant är hans vittnesmål kring då ledande litteraturhistorikers ointresse för Hellström, trots Bengt Tomsons gedigna avhandling från 1961. Det återstår att leda i bevis, men själv misstänker jag att avbräcket kan härledas till Sten Reins avhandling *Hjalmar Söderbergs Gertrud. Studier kring ett kärleksdrama* (1962), som ger en osympatisk bild av den unge Gustaf Hellström.

Red.

Information

Gustaf Hellström-sällskapet deltar som vanligt på bokfestivalen i Kristianstad med bokbord och program, och på höstmötet firar Gustaf Hellström-sällskapet sitt 10-årsjubileum med ett program kring Gustaf Hellström som kulturjournalist och utrikeskorrespondent. För detaljer se "Hellström-Nytt" på s. 31.

Framsidas bild visar Norupsgården i Knislinge sedd från andra sidan Helge å. Här kan en ung Gustaf Hellström ha mött Carl Lekholm, Ulf Lekholms farfar. I *Snörmakare Lekholm får en idé*, beskriver fiktionens Carl Lekholm ("matematikern") utsikten från den sommarvilla han har köpt åt sin hustru:

Ty, där staketet till Mariero trädgård betecknade gränsen för hans domän vidtog: 1:o en äng, sakta sluttande ned mot 2:o ån, som tack vare ett en och en kvartsmeter högt vattenfall, vars brus man kunde höra genom det öppna fönstret, här vidgade sig till en, som det påstods, fiskrik sjö med stränder klädda av alar. Andra sidan denna sjöliknande utvidgning av ån vidtog 3:o en medelstor egendom, vars vita manbyggnad skymtade bakom alarna...

Foto: Lennart Leopold

Ordförandens sida

Vårt sällskap firar jubileum. 10 år har gått sedan sällskapet bildades, och 20 medlemsblad har givits ut.

Början till sällskapet var ett Gustaf Hellström-seminarium i Kristianstads stadsbibliotek år 1998. Den som förde fram tanken på att författaren borde ha ett sällskap var Göran Ågren, en man som vi minns med allra största tacksamhet. Följande år ägde Kristianstads bokfestival rum för första gången. Det var ett projekt som föreslagits av Daniel Soutine, sedermera hedersledamot i vårt sällskap. I samband med följande bokfestival, år 2000, tillsattes en interimstyrelse, ledd av Roland Persson (som intervjuades i *Bladet* inför mötet – se bilden), och den 25 november samma år konstituerades Gustaf Hellström-sällskapet. Ordförande blev bokhandlare Erik Nordström.

Vi är inget stort sällskap men vi har cirka 100 medlemmar, och de är trogna. På föreningsmötena ser vi välkända ansikten. Medlemsbladen har en sammanbindande funktion. Tack vare redaktören, Lennart Leopold, kommer ny information om Gustaf Hellström och hans tid fram undan för undan.

Särskilt glada är vi över att vi lyckats ge ut en bok, *Det var ingen tjusande idyll. Gustaf Hellström och hans tid*. Här går tacksamheten i första hand till redaktörerna Lennart Leopold och Eva Ström samt till finansörerna Carl-Olof och Jenz Hamrins stiftelse.

Gustaf Hellström var en god internationalist, men han var präglad av Kristianstad, vilket han erkände med stolthet. Vi i Gustaf Hellström-sällskapet är glada över att vi bidrar till Kristianstads kulturliv, och ibland ser vi överraskande samband. Till exempel är Kristianstad Sveriges scouthuvudstad, och Gustaf Hellström bidrog i hög grad till att introducera scoutrörelsen i Sverige.

Nu närmast, den 10 oktober på vårt höstmöte, får vi lyssna på en framträdande utrikeskorrespondent, Rolf Gustavsson, och en framträdande kulturredaktör, Staffan Söderberg, som från dagens horisont belyser Gustaf Hellström som utrikeskorrespondent och kulturjournalist.

Välkomna!

Sverker Oredsson

Några funderingar kring Snörmakare Lekholms namn och idé

Släktnamnet Lekholm förknippas med Gustaf Hellströms roman. Det har i Kristianstad inspirerat till namnet Lekholms väg och väl också till den fantasifulle nybildningen Lekholmens förskola, som ligger strax intill Gustaf Hellströms väg i stadens östra utkant. Här nedan funderar Ulf Lekholm kring det egna släktnamnet och den fiktive snörmakarens namn. Vilka samband kan finnas? Ulf Lekholm är professor i oral implantatkirurgi vid Sahlgrenska akademien i Göteborg. Han är också släktforskare.

Allt sedan Gustaf Hellström 1927 publicerade sin roman *Snörmakare Lekholm får en idé*⁽¹⁾ har medlemmar av den från Närke härstammande släkten Lekholm⁽²⁾ ställts inför frågan: ”På vad sätt är ert familjenamn förknippat med snörmakarens efternamn?”. Det vanligaste och av oss a priori förmodade korrekta svaret har blivit, att det inte finns någon koppling, då det som regel i skönlitterära verk rör sig om uppbyggda personer och händelser, ett faktum som vi Lekholmar ansett vara giltigt även för Hellströms roman. Men å andra sidan är det onekligen rätt frapperande att bokens huvudpersoner fått ett släktnamn, som när romanen publicerades hade använts av vår familj i drygt 90 år. Frågan vi själva därför ofta ställt oss genom åren är, kan det trots allt ha funnits något samband mellan släkten Lekholm och författarens namngivning av snörmakaren, och om så är fallet, vilken är denna koppling som gjort att både vår familj och romanens bär på samma efternamn? Frågan har sitt berättigande, men hittills har ingen kunnat eller velat ge något trovärdigt och bra svar. I det följande skall dock relateras några händelser, som möjligen kan bidra till att sprida ljus över förhållandet.

För mig personligen uppstod intresset för snörmakarfamiljens existens för drygt ett halvt sekel sedan. Jag gick då på Katedralskolan i Lund och brukade allt som oftast efter skolan få vänta på att bussen skulle avgå hem till Bjärred. Av en ren händelse kom jag en dag att i skyltfönstret hos Gleerups bokhandel få syn på en bok på vars omslag det med stora svarta bokstäver var tryckt *Snörmakare Lekholm får en idé*. Jag blev nästan chockad av iakttagelsen och läste texten om och om igen innan jag riktigt fattade att det verkligen stod: ”Snörmakare **Lekholm** får en idé”! Det var inte en synvilla, men trots det fick jag nypa mig i armen för att riktigt fatta att det inte heller var en dröm. Min upphetsning blev naturligtvis enorm och jag rusade till busstationen för att så snabbt som möjligt ta mig till Bjärred för att där också berätta för övriga familjemedlemmar om min, som jag trodde, sensationella upptäckt. Väl hemma togs dock nyheten om snörmakare Lekholm emot med sedvanligt skånskt lugn. Boken fanns redan i min pappa Carl Gustafs bibliotek och överlämnades till mig för genomläsning. Jag slukade romanen från pärm till pärm och kände, allt eftersom sidorna rann undan, att jag dels gladdes över bokens människoskildringar, som spände över flera generationer, men dels också blev konfunderad över att

Hellström låtit framställa huvudpersonen i en lätt löjlig dager. Snörmakarens idé att brodern och sönerna skulle ta studenten var som jag såg det inte någon märklig tanke i sig, men tydligen ville författaren framställa detta som något avvikande för en snörmakares idévärld vid den aktuella tiden?!

När jag väl läst färdigt boken, ställde jag frågan till min pappa: ”På vilket sätt är vi släkt med snörmakaren och hans familj?” Av min far fick jag genast det enkla och raka svaret, att snörmakarfamiljen aldrig hade existerat, och således var vi inte heller släkt med någon snörmakare! Min pappa berättade emellertid också, att han som barn hade hört talas om att min farfar vid sekelskiftet 1900 skulle ha varit bekant med Hellströms familj. Men några konkreta bevis på att detta verkligen var sant, det hade pappa tyvärr inte. Frågan varför författaren tillåtit sig att ”låna” vårt efternamn åt sina romanpersoner, den kunde med andra ord inte få något svar inom den egna familjen.

Min vetgirighet blev emellertid inte tillfredsställd med detta, vilket gjorde att jag heller inte kunde sluta att grubbla över om det trots allt kunde finnas någon koppling mellan snörmakarens namngivning och vår familj. Som jag tänkte, väljer man inte ett så ovanligt släktnamn som *Lekholm* av en ren slump! I synnerhet inte om det dessutom fanns information som gjorde gällande, att författaren hade träffat på individer med detta efternamn. Men var skulle jag börja söka efter möjliga samband och ledtrådar? I skolans bibliotek hittade jag bara att Gustaf Hellström själv uppgett, att personerna i romanen fått sina karaktärsdrag huvudsakligen från författarens egen familj, som hade varit bosatt i Kristianstad, medan efternamnet angavs vara fiktivt. Detta var dock information som jag intuitivt kände inte kunde vara hela sanningen, åtminstone inte vad gällde släktnamnet. Med åren kom jag därför att allt mer fundera över hur jag skulle lyckas få klarhet i bakgrunden till snörmakarens namngivning.

En första fundering som jag ville få klarlagd var, om det kunde finnas något fog för påståendet att min farfar och författaren skulle ha känt till varandra under sina levnadsdagar? Att få ett svar på detta från personerna själva var inte möjligt, eftersom båda var döda sedan många år tillbaka, min farfar redan 1910 och Gustaf Hellström 1953. Men som jag antytt, så fanns det indikationer på att de hade haft någon form av gemensam beröringspunkt. På vilket sätt skulle då

Artikelförfattarens farfar, Carl Lekholm, vid sekelskiftet 1900.

denna koppling kunna vara möjlig? Jo, under åren 1897 till 1903 arrenderade min farfar Norupsgården i Knislinge i Skåne, en gård belägen några mil norr om Kristianstad [se omslagsbilden]. Ungefär samtidigt (1902 till 1906) bodde även min farfars bror August Lekholm i grannsocknen Färlöv, där han som jordbruksinspektör verkade på en större jordegendom. Kan då detta ha gett anledning till en bekantskap mellan Lekholmarna och familjen Hellström? Ja detta tycks ha varit möjligt, eftersom Gustaf Hellströms far, styckjunkare E. A. Hellström, ungefär samtidigt (1896 till 1901) ägde fastigheten Knislinge 4⁴-4⁵ (3), inte långt ifrån där min farfar var bosatt. Då Norupsgården får betraktas som en hyggligt stor gård och Knislinge som ett ganska litet samhälle, är det inte omöjligt att farfars hem utgjorde en naturlig samlingsplats för delar av umgängeslivet i trakten. Men huruvida familjen Hellström hade ingått bland gästerna på gården eller ej, det var som sagt inte möjligt att kontrollera med någon av de inblandade själva.

Svaret på min förmodan fick jag dock så småningom, då jag under en repövning (1970) av en händelse kom att besöka Norupsgården, som då ägdes av f.d. statsrådet Norups dotter och svärson. Vid besöket samtalade vi naturligtvis om Hellström och hans snörmakarroman, och då berättade gårdsfrun Helena, att hon hade hört talas om hur familjen Hellström brukat vara gäster på gården i anslutning till sekelskiftet 1900, eftersom Hellströmarna vid den tiden hade ett sommarhus i Knislinge. Således kunde det med stor sannolikhet bekräftas att min farfar, och troligen även hans bror August, hade varit bekanta med Hellströmfamiljen, och därmed förmodligen också med Gustaf Hellström själv, även om den blivande författaren vid den aktuella tiden endast befann sig i de övre tonåren. Som jag ser det, måste det därigenom också anses klarlagt, att Hellström verkligen hade känt till vårt efternamn långt innan hans romanfigur, snörmakare Lekholm, gjorde sin entré i den litterära världen.

Ett stöd för denna uppfattning fick jag även helt nyligen efter att ha kontaktat Gustaf Hellström-sällskapet i Kristianstad. Via mail ställde jag frågan:

Knislinge med Norupsgården. Pilen antyder den beskrivna utsikten (karta från Eniro).

”Har sällskapet någon vetskap om en möjlig koppling mellan arrendatorn på Norupsgården i Knislinge och Hellströms namngivning av snörmakaren – enligt ovan gjorda beskrivning?” Jag fick snabbt ett mycket intressant och vänligt svar från Lennart Leopold, enligt följande:

Allt detta är mycket spännande, och kopplingen till romanen känns så mycket mer övertygande som Hellström faktiskt låter Kalle Lekholms far köpa en sommarvilla belägen åt smålandshållet till i förhållande till Kristianstad. I mina två olika upplagor av romanen framgår detta på sidorna 241ff respektive 230ff. Sommarhuset sägs ligga strax norr om kyrkan. Från andra våningens fönster syns ån med ett drygt meterhögt vattenfall (där finns numera en kraftstation), varefter ån vidgar sig till en liten sjö. Detta stämmer hur bra som helst med Knislinge. Och så kommer det: *Andra sidan denna sjöliknande utvidgning av ån vidtog en medelstor egendom, vars vita manbyggnad skymtade bakom alarna.* Efter att ha konsulterat kartor, finner jag det uppenbart att det faktiskt är Norupsgården Hellström här beskriver.⁽⁴⁾

På mitt ovan gjorda påstående: ”Som jag ser det, måste det därigenom också anses klarlagt, att Hellström verkligen hade känt till vårt efternamn etc.” svarade Leopold kort och gott: ”Ja, det verkar ju uppenbart.”

I Knislinge finns det lilla fall och den sjöliknande utvidgning av Helgeå som Hellström beskriver i snörmakarromanen. Strax höger om mitten på bilden ligger Norupsgården, här tyvärr skymd av träden. Se omslagsbilden! Foto: Lennart Leopold

De båda svaren styrker således hypotesen, att det funnits ett samband mellan min farfar och Gustaf Hellström, ett förhållande som med stor sannolikhet också påverkat snörmakarens namngivning. Det faktum att författaren i romanen även beskrivit lokaliseringen av ”matematikerns” sommarhus i det förmodade Knislinge skänker naturligtvis även en speciell glädje åt tanken på antagandets riktighet.

En annan aspekt som jag under åren ägnat en del funderingar är: ”Kan det även ha funnits något i bokens tema, som skulle kunna ha anknytning till min farfars liv och leverne?” Snörmakarromanen utgör som nämnts av en släkt- och generationsskildring från författarens egen barndomsstad Kristianstad. Boken, som räknas till Hellströms främsta verk och till en av svenska litteraturens klassiska epos, speglar bl.a. hur klassförskjutningen i samhället kan ske över generationerna via en strävan att ge sina barn ökad boklig bildning. Snörmakarens fixa idé, att hans söner skulle ta studenten, är ett bra exempel på sådan ståndscirkulation. I romanen speglas även ett tvärsnitt av en svensk småstad under drygt 100 år samt utvecklingen från det s.k. skråsamhället fram till ett mera modernt, industrialiserat och akademiserat samhälle av idag.

Men hur stämmer denna skildring med min farfars eget levnadsöde? Någon snörmakare var han ju inte. Istället härstammade farfar sedan flera generationer tillbaka från en lantbrukar- och soldatsläkt med rötter i Närke. Han hade också under slutet av 1800-talet genomgått en 2-årig utbildning till s.k. lantmästare vid Alnarps Lantbruksskola i Skåne. Han verkade därefter som inspektör resp. förvaltare på olika större gods och gårdar runt om i landet, bl.a. på Fågelvik i Småland och Trolleberg utanför Lund i Skåne, utöver att han som nämnts under en tid även var patron på Norupsgården. Av detta finns det naturligtvis inget som knyter an till händelserna i romanen, vilket heller inte var att förvänta eftersom boken inte är en bibliografi över min farfar *Carl Lekholm*, även om just denna namnkombination går igen som en viktig del av det litterära verket.

Det finns emellertid en annan händelse i min farfars liv, som kan vara av intresse att beakta i sammanhanget. Som jag redan nämnt, så dog min farfar 1910 endast 40 år gammal. På sin dödsbädd kallade han till sig sin svärmor, Augusta Wetterlöf ifrån Lund, och tog av henne ett löfte, att hon skulle se till att hans son, Carl Gustaf, skulle bli student, ett löfte som svärmodern så småningom också infriade. Händelsen ser naturligtvis ut som en tanke som mycket väl skulle kunna passa in i Hellströms roman, eftersom samma önskan var snörmakarens fixa idé. Det är emellertid inte troligt att det relaterade har något samband med Hellströms tema för romanen. Snarare kan händelsen ses som ett uttryck för tidens ökande intresse bland framåtsträvande föräldrar, att få se sina barn som studenter för att det sedan skulle gå barnen väl i livet. Inte minst Gustaf Hellströms egen uppväxt⁽⁵⁾, med en sträng och krävande far som ville att sönerna skulle bli studenter, gör att denna tolkning känns riktig. Dessutom tog Hellström själv studenten redan 1900, varför det till och med kan

antas att det är min farfar, som genom den förmodade bekantskapen med Hellströms familj påverkats i frågan. Kontakten kan rent av även ha fortsatt medan Gustaf Hellström studerade i Lund och min farfar mellan åren 1903 och 1907 var bosatt och verksam som godsförvaltare på Trollebergs gård i stans utkant.

Emellertid har min farfars löftestagande av svärmodern om sonens framtid en annan och helt egen poäng. Svärmodern hade nämligen, som en av de första kvinnorna i Sverige, genomgått både realskola och gymnasium, dock utan att få ta studenten, eftersom flickor inte tilläts göra detta vid den tiden. Hon var också dotter till en hantverkarson, som däremot fått möjligheten att i Uppsala avlägga sin studentexamen. Svärmoderns farfar var i sin tur en garvarmästare ifrån Eksjö, som således hade närt samma idé som snörmakarmästaren i Kristianstad, att sonen genom studier skulle ges möjlighet till avancemang i samhället. Under 1700- och 1800-talen var detta inget ovanligt fenomen bland välbeställda borgar- och storbondefamiljer, åtminstone så länge det gällde de söner, som inte var ämnade att överta fädernas hantverkar- resp. jordbrukarverksamheter. Övergången från bonde- och borgarstånden till prästerskapet var på den tiden dessutom en relativt vanlig väg att rekrytera nya prästkandidater. Som jag ser det, är således Gustaf Hellströms bärande idé i snörmakarromanen i sig inte så unik, fränsett att snörmakaren ville att alla hans söner skulle ta studenten, oberoende av hur många söner hans hustru Augusta Töpfer födde honom. Någon tanke på likabehandling verkar snörmakaren däremot inte ha haft, eftersom dottern Charlotte ej omfattades av den briljanta idén, något som Hellström kanske trots allt kunde beaktat i sin roman mot bakgrund av de jämställdhetsströmningar som rådde under 1920-talet.

Vad har då Gustaf Hellström själv skrivit om bakgrunden till ”Snörmakare Lekholm får en idé”? I boken *Personligt* skriver Hellström under rubriken ”Lekholm och verkligheten” bl.a., att personer och händelser i romanen fått låna drag i huvudsak från författarens egen familj, framför allt från fadern när det gäller ”matematikern” Carl Lekholms karaktär, men också från morfadern när det gäller snörmakaren. Han skriver vidare: ”I slutet av romanen så har det bifogats en släkttavla över familjen Lekholm. Jag måste dock först som sist erkänna att den är fiktion. Släkten Lekholm har aldrig funnits.”⁽⁵⁾ Några ytterligare kommentarer till framför allt snörmakarens namngivning ges inte. Det verkar således som om Hellström av någon anledning inte velat kännas vid att han cirka 50 år tidigare med största sannolikhet hade känt till personer som bar vårt släktnamn. Orsaken till det kan vara att han ville visa hänsyn till dessa individer, eller också kan det bero på att han av någon anledning inte ville komma ihåg, att dessa personer hade funnits i hans omgivning. Den verkliga orsaken till sin tystnad i frågan tog dock Gustaf Hellström med sig i graven.

Men kan han inte i någon trängre krets ha berättat en annan version, dvs den av mig förmodade sanningen? En sådan krets skulle t.ex. kunna vara Svenska Akademin, där Hellström sedan 1942 var invald medlem. Jag beslöt

mig följaktligen för att tillskriva Akademien för att efterhöra om någon av ”de aderton” hade kännedom om en eventuell förklaring till snörmakarens namngivning. Ett vänligt men klart besked ”att det vet vi inget om” kom efter en tid från Akademiens dåvarande ständige sekreterare, Lars Gyllensten⁽⁶⁾, som emellertid också tipsade mig om en avhandling, vilken just behandlade Gustaf Hellström och hans snörmakarroman.

Det vetenskapliga verk som åsyftades bar titeln *Gustaf Hellström och hans väg till snörmakare Lekholm får en idé* och var författat av sedermera docenten Bengt Tomson.⁽³⁾ I avhandlingen (sid. 182-183, 220) står det bl.a. följande angående verkligheten bakom namngivningen av snörmakaren: ”Namnet Lekholm som snörmakaren fått är helt en fiktion. Snörmakarens något löjliga figur återspeglar hans komplex inför hustrun och annan världslig överhet. Redan det släktnamn som Hellström gett sin hjälte antyder arten av hans karaktär, en barnslig illusionsmakare.” Vidare beskriver Tomson hur personerna i romanen fått sina mesta karaktärsdrag från Hellströms egen far och morfar, vilket romanförfattaren som framgått ovan själv redan hade bekräftat. Efter brevkontakt med Tomson kunde/ville han tyvärr inte ge några ytterligare ledtrådar till namngivningen av snörmakarfamiljen. Dessutom verkade han närmast chockad över att det verkligen funnits och fanns en familj med detta efternamn. Han urskuldade sig också storligen angående de uttalanden han hade gjort om släktnamnets antydning om bärarnas karaktärsdrag. Det är dock inte utan viss undran som jag trots det ställer mig frågorna: Hur skötte den blivande filosofie doktorn sin källforskning, respektive hur tog den berörde opponenter ansvar för sin granskning av det avhandlade ämnet, vad gäller Tomsons påstående om namnbärarnas karaktärsdrag?

Att vi Lekholmar skulle vara större illusionsmakare än vad folk i allmänhet är, det finns det inte något belegg för i verkligheten. Snarare är det så att alla i vår familj, alltsedan släktnamnet kom i bruk 1835⁽²⁾, varit kända för att vara rättskaffens och idogt arbetande personer, oberoende av vad vi varit sysselsatta med. Vårt efternamn kan dessutom härledas till den gård i Närke, Leketorp i Hovsta socken, där den förste bäraren av namnet, bysmeden Anders Fredrik Lekholm, växte upp. Eftersom namntagaren var född 1810, firar släkten i år också att det är 200 år sedan nämnde Anders Fredrik föddes, samt att familjen sedan dess nått fram till en sjunde generation av bärare med släktnamnet.

I anslutning till det vill jag avslutningsvis citera några rader ur ett kåseri som Hellström skrev 1926, benämnt ”Möte med en skämtsam modell”⁽⁷⁾, ett lästips från Lennart Leopold⁽⁴⁾. Hellström beskriver där hur en bekant till honom reagerat på att han på gott och ont blivit igenkänd av andra utifrån något som författaren beskrivit i en av sina berättelser. Med anledning av det säger den igenkände bl.a. följande (av mig fritt sammanfattat): ”Se nu till att bli en bra författare, en sådan som människor läser, en författare som står sig genom tiderna, så kommer även jag och mitt namn att bli berömt och odödligt långt efter att jag är borta”. Eftersom Gustaf Hellström med åren verkligen blev en

både framstående och allmänt läst författare, så har han genom romanen *Snörmakare Lekholm får en idé* också bidragit till att göra vårt släktnamn både ”känt och bevingat”, något som naturligtvis förstärker glädjen i samband med 200-års firandet av vår anfader Anders Fredrik Lekholms födelse.

Sammanfattningsvis kan jag således konstatera, att det i nuläget inte föreligger full klarhet i bakgrunden till snörmakarens namngivning. Det är visserligen möjligt, som Hellström själv gjort gällande, att namnet är fiktivt. Men med tanke på de omständigheter som framkommit i denna redogörelse, verkar det dock mera troligt att Gustaf Hellström, trots allt, använt sig av sin vetenskap om namnet Lekholms existens, när han namngav snörmakarfamiljen. Hellströms val av tema för romanen, att snörmakarsönerna skulle ta studenten, kan nog inte ses som någon helt unik idé, eftersom dylika tankar funnits genom århundradena, inte minst bland välbärgade borgar- och storbondefamiljer. Alla tankar och fakta bakom tillkomsten av romanen är ej kända och kommer förmodligen heller aldrig att bli det, men att läsa romanen *Snörmakare Lekholm får en idé* är en fantastisk upplevelse i sig, något att verkligen rekommendera.

Ulf Lekholm

NOTER:

1. Gustaf Hellström: *Snörmakare Lekholm får en idé*. Albert Bonniers förslag, Stockholm, 1927.
2. Ulf Lekholm: ”Släkten Lekholm” i *Svensk Släktkalender 2011* – artikel accepterad för publicering, januari 2010.
3. Bengt Tomson: *Gustaf Hellström och hans väg till snörmakare Lekholm får en idé*. Rabén och Sjögren, 1961, not 23, sid. 289.
4. Lennart Leopold: Personlig kommunikation, januari 2010.
5. Gustaf Hellström: *Personligt*. Albert Bonniers förslag, Stockholm, 1953.
6. Lars Gyllensten: Personlig kommunikation, maj 1984.
7. Gustaf Hellström: ”Möte med en skämtsam modell”, *Bonniers Veckotidning* 18/9 1926. Omtryckt i Gustaf Hellström, *Mannen vid ratten*, Bonniers 1926.

Livsöden i London

Om Gustaf Hellströms berättelse *Kuskar* (1910)

”The past is a foreign country”, skriver den brittiske författaren Leslie Poles Hartley (1895 – 1972) inledningsvis i sin roman *The Go-between* från 1953¹. Frasen har fått status av bevingat ord. Den är inte minst aktuell till exempel för den som studerar gamla tidningslägg och hamnar i kung Gustav den femtes rike för 100 år sedan. Det är inte svårt att konstatera att Sverige år 1910 är *landet Annorlunda*. Pressen vet att berätta om nya tider, nya teknologiska landvinningar. *Automobilens segertåg*² lyder en överskrift i en tidning. Bilens tidsålder har börjat på allvar i samhället. Hästdroskorna håller på att försvinna i rasande takt ur stadsbilden. I tidningsartikeln presenteras statistik: 1905 fanns det 323 hästdroskor i Stockholm och 1910 finns det bara 35 kvar. Att bilen håller på att ersätta hästdroskan är givetvis inte enbart ett svenskt fenomen. Från London rapporterar *Dagens Nyheter*s korrespondent Gustaf Hellström om denna snabba förändring. ”Droskkuskens prydliga yrke ligger i dödsryckningarna”, skriver han på sommaren 1910 i sin artikel *Äfven caben får ge vika inför bilen*. De tekniska framstegen sker, som Hellström ser det, med en obeveklighet och en hänsynslöshet som får honom att dra en parallell till krigen:

De praktiskt-vetenskapliga landvinningarna äro lika grymma som de krigiska. Jag undrar om de ej äro dubbelt grymmare. De förorsaka visserligen inte det blodflöde och de helt påtagliga lidanden som göra sig hörda under kriget i form af stönanden och öppna sår. Men de lidanden de åsamka äro till gengäld lömskare, långvarigare. Uppfinnandet av hvarje ny människokrafts- och tidsbesparande maskin betyder så och så många tusen familjer bröd- och bostadslösa.³

Som ett exempel ger Hellström i den här artikeln en antydande hänvisning till den engelska socialhistorien. Nästan exakt hundra år tidigare hade de så kallade Ludditerna gått till angrepp och förstört de nya textilmaskiner som gjort arbetskraft onödig. Men de arbetande massornas protest mot ny teknologi som förintar arbetsplatser är inte Hellströms tema när hans bok *Kuskar* kommer ut på hösten 1910.

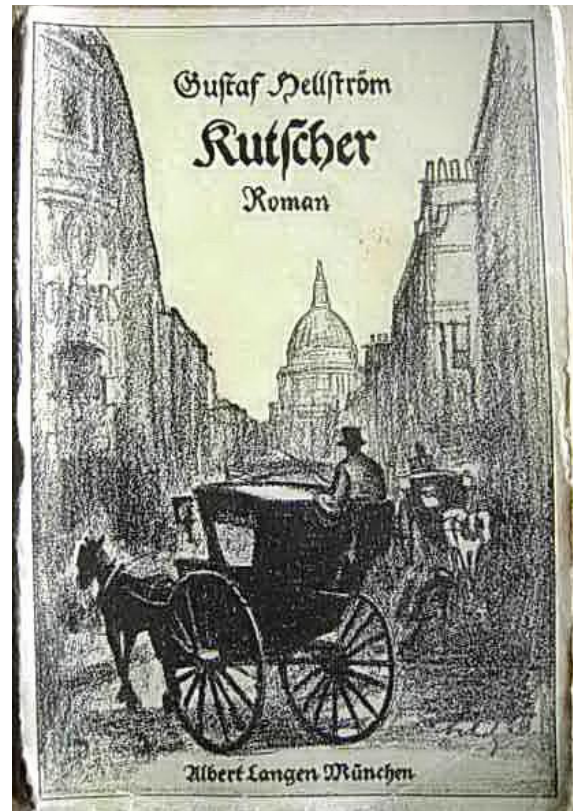
Som underrubrik valde Hellström att karaktärisera sitt nya verk med epitetet ”berättelse”. Man har frågat sig varför Hellström inte valde att kalla sin bok helt enkelt för ”roman”. Ett svar har varit att han med sin tidigare produktion hade

¹ En svensk översättning med titeln *Gudarnas budbärare* publicerades 1955.

² Erik Lindorm (red.), *Ny svensk historia. Gustav V och hans tid 1907 – 1918. En bokfilm*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1943, s. 145.

³ Gustaf Hellström, ”Äfven caben får ge vika inför bilen”. *Dagens Nyheter*, 19.7.1910, s. 5.

dåliga erfarenheter med en sådan genrebeteckning.⁴ Lennart Leopold antar att beteckningen ”berättelse” är ett utslag av Hellströms ”typiska ödmjukhet”.⁵ Det är värt att notera att begreppet under Hellströms livstid i kända uppslagsverk som *Nordisk familjebok* (1878) och *Svensk uppslagsbok* (1947/1955) endast förekommer som juridisk term medan den nutida *Nationalencyklopedins Ordbok* beskriver det som ”framställning i tidsföljd eller annan naturlig ordning av väsentliga omständigheter (hos ng helhet)”. Betydelseomfånget inkluderar såväl fiktions- som faktatexter, men är definitivt vagare och suddigare än termen ”roman”. Det används i den dåtida bokutgivningen för såväl faktatexter som för skönlitterära verk. Så utkommer till exempel år 1910 *Telegrafstyrelsens underdåniga berättelse för år 1909*. Ungefär samtidigt som Hellströms Londonroman om droskkuskar utkommer, publiceras skönlitterära verk av författare som Victoria Benedictsson, Selma Lagerlöf, Joseph Conrad och Mark Twain som alla har beteckningen ”berättelse” som underrubrik.⁶

Kutscher (1912). Till skillnad mot den svenska bär den tyska upplagan av *Kuskar* genrebeteckningen ”Roman”.

Kanske är anledningen till att Hellström avstod från beteckningen ”roman” att *Kuskar* saknar en kompositorisk formstränghet. Boken handlar om tre karaktärer som alla är droskkuskar på Londons gator. I berättelsens första mening använder författaren sagans ingångsformel: ”Det var en gång tre kuskar: Dick, Tommy och Frank.” Boken består egentligen av tre berättelser som är löst sammanvävda och som var och en handlar om de här männen. I sin avhandling om Hellströms författarskap framhåller Bengt Tomson Gustaf Hellströms närhet till Bo Bergmans ”pessimistiska livsuppfattning”.⁷ Som motto till Hellströms berättelser om de tre Londonkuskarna skulle Bo Bergmans dikt *Nödsignal* kunna stå:

⁴ Se Oscar Wieselgren ”Gustaf Hellström”, *Biblioteksbladet* (1931) XVI, s. 7. I samband med receptionen av *När mannen vaknar* skriver Wieselgren: ”Gustaf Hellström insåg tydligtvis också, att hans krafter tills vidare icke räckte till för den krävande romanformen.”

⁵ Lennart Leopold, ”Livet, tiden och verket”, i: Lennart Leopold och Eva Ström (red.), *Det var ingen tjugande idyll. Gustaf Hellström och hans tid*. Stockholm: Atlantis, 2009, s. 26.

⁶ V. Benedictsson, *Modern: en berättelse*, 1909; S. Lagerlöf, *Herr Arnes penningar: berättelse*, 1910 3 uppl.; J. Conrad, *Provokatören: en sannfärdig berättelse*, 1910; M. Twain, *Prinsen och tiggargossen: en berättelse för unga personer af alla åldrar*, 1912.

⁷ Bengt Tomson, *Gustaf Hellström och hans väg till Snörmakare Lekholm får en idé*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1961, s. 73.

Mot en okänd strand
Flyger duvan vit.
När når budet land?
När når räddningen hit?

Själen kastas kring
På ett järngrått hav.
Ovan: ingenting.
Under: blott en grav⁸

Men i *Kuskar* finns inga explicita referenser – citat och anspelningar – till Bo Bergman. Däremot spelar andra texter en roll. Boken är indelad i fem avsnitt, som Hellström kallar 'afdelningar'. Till varje avsnitt finns ett motto som är hämtat från bibeln. Påfallande är att Hellström valt ut bibelcitat som pekar på människans utsatthet, människan som offer för tillvarons växelspel – eller för att tala med Bo Bergman: människan som marionett. Tre av citaten är hämtade från Jobs bok. Två av dem lyder: "Se, jag väntade mig lycka, men olyckan kom. Jag hoppades på ljus men mörker kom. Därför sjuder nu mitt innersta och får ingen ro" – och – "Men skulle man vid sitt fall ej få sträcka ut handen, ej ropa efter hjälp när ofärd kommit".⁹ Citaten kan knytas till figuren Dicks livsöde.

Historien om Dick börjar inte i London utan någonstans ute på den engelska landsbygden. När Dick är 14 år, dör hans far, en gammal fyllbult och odugling. Faderns öde gör Dick till som det heter 'en moralist'.¹⁰ Han svär att aldrig bruka alkoholiska drycker. Dick blir dräng på en herrgård. Han utvecklas till en obevekligt hård men rättvis man. När Dick är 25 möter han sitt livs kärlek – Mary. Dick räddar henne undan alkoholens faror och från fina herrars förförelsekonster. Dick flyttar till London och får anställning som droskkusk. Han är strävsam, sparsam, ordentlig. Han har stakat ut sin väg. Till en början går allt som han tänkt. Mary väntar troget på honom. Då tiden är inne – det vill säga – när Dick sparat ihop tillräckligt gifter de sig och sätter bo. När det unga paret lyckas tycks fullbordas – Mary är gravid – kommer den fullständigt oförtjänta katastrofen. Barnet är dödfött och kort därefter dör också Mary i barnsäng. Dick är utlämnad till ensamhet och till en livslång sorg:

Marys död hade kommit som en jordbävning under själva den grund, på vilken han left och byggt. Allt världsligt var flytande. Inga dygder, inga

⁸ Bo Bergman, *Samlade dikter II*, Stockholm: Bonniers, 1951/52, s. 159.

⁹ Job 30:26-27 och Job 30:24.

¹⁰ Om Dick heter det: "Hans värld var moralistens, obevekligt hård, men också obevekligt rättvis" – Gustaf Hellström, *Kuskar*, Stockholm: AB Ljus, 1910, s. 15.

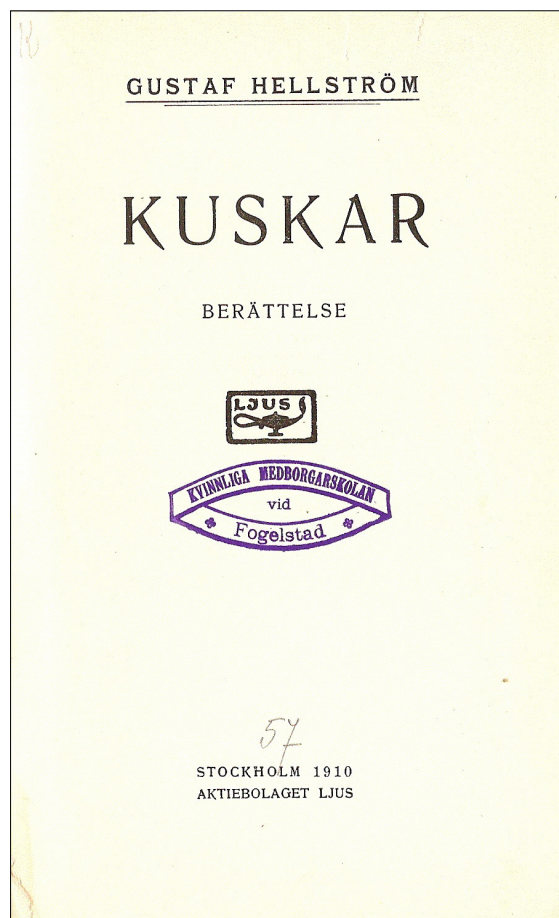
rättfärdiga ansträngningar starka nog att gripa och hålla fast med. [...] Det lilla han ägt, hade han nu förlorat.¹¹

Dicks levnad efter barnets och efter Marys död är bara en dyster epilog. Hans händelselösa tillvaro som droskkusk på Londons gator går vidare. Om sin framtid säger han: ”Förrästen blir min tid nog inte så lång här i lifvet”.¹² Och mycket riktigt. Slutet kommer efter att Dick besökt ett föredrag om ”dödslängtan” som arrangeras av föreningen med det ironiskt-satiriska namnet *Sällskapet för högre tankar*. Talaren är en indisk tänkare som kan stoltsera med bland annat följande visdomar: ”Men hvad är lifslängtan, lifsbejakelsen djupt sedt annat än en del af dödslängtan. Endast i dödslängtan får den sin sanna, verkliga förklaring.”¹³

Överväldigad av de insikter han fått genom vishetslärarens föredrag tar Dick sitt liv. Sin inställning till tillvaron gör han tydlig med det välkända citatet från *Predikaren* ”Allt är fåfänglighet”.¹⁴ Bokens anonyme berättare som finns utanför romanen avger en berättarkommentar till Dicks hädangång:

Så var han borta. Snart var han glömd. Han hade lefvat ett lif, fullt af en bärande, lefvande kärlek, af rik och kort lycka, af djup och renande sorg.

Hvad mera, hvad högre kunna vi önska oss, vi snabba dagars fjärilar?¹⁵

Första utgåvan av *Kuskar*, på Ljus förlag 1910. Av stämpeln framgår att det avbildade exemplaret har ingått i Kvinnliga medborgarskolans bibliotek på Fogelstad. Gustaf Hellström var en uppskattad författare inom kvinnorörelsen.

¹¹ *Kuskar*, s. 67.

¹² *Kuskar*, s. 85. Dicks sorgliga syn på sin framtid är ett motiv som återkommer flera gånger i berättelsen (s. 68 och s. 101).

¹³ *Kuskar*, s. 158.

¹⁴ *Kuskar*, s. 164.

¹⁵ *Kuskar*, s. 166. Historien om Dick, barnets och hustruns död återfinns nästan ordagrant i Gustaf Hellström, ”Sorg. Skiss” i *Idun*, nr 24, 1910, s. 295 – 296.

På föredraget om dödslängtan hade Dick råkat träffa den före detta arbetskamraten Tommy och om honom handlar bokens andra berättelse. I motsats till Dick ser Tommy föredraget som ett uttryck för den härskande klassens ideologi enligt en välkänd – men här inte uttalad – marxistisk formulering om att religion är opium för folket. Är Dick den rättfärdige som helt oskyldigt får utstå lidande, så kan man karakterisera romanfiguren Tommy som *socialrebell*. Beteckningen kan relateras till den brittiske och marxistiske historikern Eric Hobsbawn.¹⁶ Med begreppet socialrebell menas här individen som är uttalat klassmedveten – vi här nere de där uppe – och som är upprorisk till sin natur, driven av ett mycket starkt social missnöje, men som varken ingår i en organiserad politisk verksamhet eller har någon form av utvecklad politisk teori som fundament. Tommy är en socialrebell, en spontan politisk aktör, en uppstudsigt proletär. Han är en man som ständigt lider brist på pengar. Det finns en hustru och en – som han tycker – alldeles för stor barnaskara att försörja. Tommys liv är en misär – fattigdom, trasiga kläder, hopplöshet. När Tommy vill organisera en enkel självhjälpskassa och en fackförening bland kuskarna mister han sitt arbete. Och det blir ännu värre. Han hamnar i fängelse en månad för ”Våld på öppen gata” och för ”Olydnad mot i tjänst varande poliskonstapel”.¹⁷ Tommy hade råkat i dispyt med en kund från samhällets övre skikt.

När landet drabbas av en svår ekonomisk kris och många proletärer mister sina arbeten, begår Tommy ”sitt lufs Handling”¹⁸ – så ser han det själv i efterhand. Arbetslösheten leder till demonstrationer och hungerparader. Den anonyma berättarinstansen jämför de drabbade med rovdjur: ”De arbetslösa slog sig samman i flockar likt utsvultna vargar”.¹⁹ Plötsligt är det den okände proletären Tommy som håller tal till massorna. Han vill elda dem till mer än fredliga demonstrationer. Han hinner mana till uppror innan megafonen slits ur hans hand:

Kamrater! Hvert skall ni gå? Till era tomma, brödfattiga hem? Finns där inte bröd i London? Finns där inte pängar i London? Finns där inte kött och kol att elda med. Fråga de rika? Fråga de där herrarne som nu sitta på sina klubbar? Hvarför lider ni i tysthet, ni dårar? Hvarför går ni snällt och beskedligt hem? Hur länge ska detta vara? Är ni inte många nog, ni många, många tusen?²⁰

Tommys ord leder till kravaller. Bagerier plundras. Polisen gör chock mot massorna. Tommy lyckas fly men går sedan frivilligt till polisen. Det blir rättegång. Inför sina domare höjer inte socialrebellen Tommy revolutionens röda fana som

¹⁶ Se Eric Hobsbawn, *Primitive Rebels. Studies in Archaic Form of Social Movements in the 19th and 20th Centuries*, Manchester: The University Press, 1959.

¹⁷ *Kuskar*, s. 120.

¹⁸ *Kuskar*, s. 174.

¹⁹ *Kuskar*, s. 171.

²⁰ *Kuskars*. 179 – 180.

romanfiguren Pavel i Maxim Gorkijs berömda roman *Modern*²¹. Han är nu bara en ”medelålders man med ryggen böjd och en blick som irrade osäkert”²². Historien om Tommy slutar i fängelset. Där lämnar berättelsen honom.

Dick var mannen som tog sitt liv. Tommy är socialrebellerna som slutar i fängelset. Frank är den tredje huvudfiguren i den här Londonromanen och de båda andras motsats. Frank är småborgaren som präglas av insikten ”att lifvet alltid håller en liten belöning i efterhand för den som är nykter, skötsam och ordentlig”²³. Frank, som avhåller sig från att engagera sig känslomässigt i det andra könet och från såväl politiskt som socialt engagemang, har en livsplan: Han ska arbeta ihärdigt och många år för att fylla på sin sparbanksbok. Sedan ska han dra sig tillbaka. I hans framtidsplan ingår ett litet hus på landet. Åren går. Frank åldras. Han får så småningom reumatism. Franks båda arbetskamrater Dick och Tommy hade råkat ut för katastrofer: Dick hade förlorat hustru och barn. Tommy hade hamnat i fängelse. Turen – eller rättare sagt oturen – kommer också till Frank och det är här författaren ger en referens till den samtida teknologiska utvecklingen. Katastrofen, som hotar Franks existens är ”taxameterautomobilen”. ”Den betydde hästdroskans långsamt säkra lungsotsdöd.”²⁴ Franks kunder uteblir. Det blir allt svårare att tjäna ihop till sitt levebröd och att spara. Men då får han plötsligt en idé. Han författar mödosamt en insändare – ”en bön till de rika, till dem, hvilkas frikostighet han alltid prisat”²⁵, ett brev som han skickar till en tidning. På tidningen skrattar man åt den obildade droskkuskens bristfälliga skriftspråk. Men redaktionen ser en chans att profilera sig med det här brevet gentemot tidningarna på vänsterkanten. Man utnyttjar den arme droskkuskens rop på hjälp. Brevet publiceras. En understödskommitté för nödlidande kuskar bildas. I styrelsen sitter aristokrater, förnäma borgare och Frank. I ett år är han medlem i styrelsen. Sedan kan Frank förverkliga sitt livsprojekt. Han hittar en gammal änka, ägarinnan till bykrogen med det i sammanhanget något lustiga namnet *Turturduvan*. Han gifter sig med henne och lever som pensionär ett bekymmerslöst liv. Gustaf Hellströms berättelse om kuskarna i London slutar på ett förmodligen ofrivilligt komiskt vis: ”Frank lefde till en hög ålder, då och då besvärad af giktattacker. Därefter dog han.”²⁶

En grundläggande föreställning inom den moderna narratologin är att fiktionsprosa å ena sidan – och givetvis – har en realt existerande upphovsperson – en författare – och att det å andra sidan finns en berättarinstans, en berättarröst,

²¹ Romanen publicerades för första gången på engelska. Som bok förelåg den 1907 på ett förlag i New York. Hellström kunde alltså ha känt till den.

²² *Kuskar*, s. 192.

²³ *Kuskar*, s. 70 – 71.

²⁴ *Kuskar*, s. 197.

²⁵ *Kuskar*, s. 201.

²⁶ *Kuskar*, s. 203.

som inte ska förväxlas med den verkliga författaren.²⁷ I Gustaf Hellströms roman om tre kuskar i London har vi en anonym och allvetande berättare som inte själv är en figur i romanen. Till berättarens många uppgifter hör traditionellt att ge en miljöskildring, en beskrivning av skådeplatsen. Det sker när staden skildras. När den sista vinterdimman är ett faktum en morgon i mars får vi veta följande:

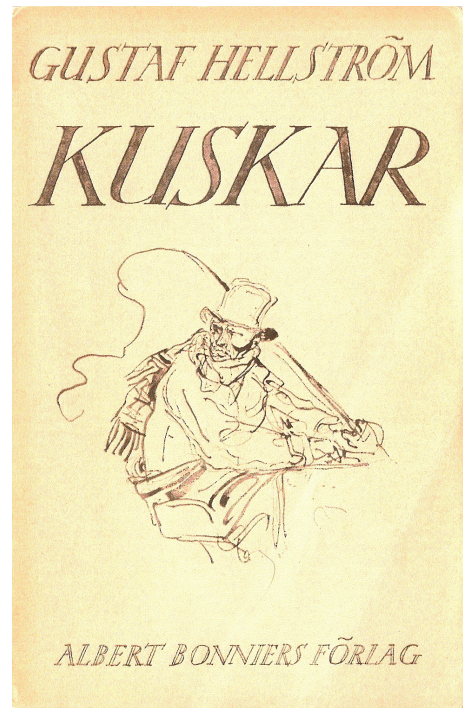
Den stod som en tjock och kväfvande rök över staden. Gatornas tända bågglampor hängde som svarta klot i detta tjocka gula, likt förkolnade himlakroppar efter en fruktansvärd världsbrand.²⁸

Här skymtar ett motiv fram som inte är sällsynt i den europeiska litteraturen vid den här tiden, inte minst bland de tyska expressionisterna. Staden kopplas ihop med negativa visioner, scenarier, som handlar om undergång och förfall. Men hos Gustaf Hellström är bilden inte entydig. Staden kan visserligen framställas som 'ett råmande jättedjur'²⁹, men detta monster inger berättaren en närmast religiös "vördnad".

Det sista kapitlet i romanen om kuskarna i London inleds med en berättarkommentar som handlar om den stora kris som drabbar företagsamheten i början av 1900-talet. Intressant är här berättarens skildring av krisens uppkomst. Det är milliardärer i New York som antingen blivit

osams eller precis tvärtom sammansvurit sig för att föröka sina rikedomar. De är enligt berättaren upphov till nöden bland de arbetande massorna. För berättaren är eländet som en pest, en smitta som breder ut sig och når Europa:

Det var som om dessa milliardärer i Wallstreet öppnat sina kontorsfönster och med slösande händer kastat ut säckar fulla med de dödligaste baciller. Nöden spred sig som en päst. Alla desinfektionsåtgärder visade sig tröstlöst ändamålslösa. Smittan fördes öfver den vida Atlanten till Europa. Den fann i undervattenskablarna en idealisk och karantänfri förbindelseled. Dag efter dag gick där häftiga ryckningar genom oceanens telegraftrådar ...

På Bonniers kom en ny, andra utgåva av *Kuskar* 1924.

²⁷ För en introduktion till narratologiska positioner, se David Herman o a. (red.) *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, London & New York: Routledge, 2005.

²⁸ *Kuskar*, s. 91.

²⁹ *Kuskar*, s 145.

En vecka efter var påsten i Europa. Den bröt ut öfverallt, där befolkningen tätat kring fabrikkorstenar och grufschakt.³⁰

Det förtjänar att påpekas att berättarens uttalat samhällskritiska perspektiv i princip överensstämmer med den hållning romanfiguren Tommy företräder. Men Tommy är i likhet med figurerna Dick och Frank inte anlagd som hjälte i en vardaglig mening, inte anlagd som en figur som läsaren ska identifiera sig med. I den ovan citerade artikeln i *Dagens Nyheter* skriver Hellström om Londons kuskar:

Med Londons cabby [hästkusk] försvinner en af de egendomligaste och intressantaste af gatans typer, en besynnerlig blandning på godt och ondt, på girighet och storslagen hjälpsamhet och fula tricks.³¹

Citatet pekar på en motsättning mellan Hellström som journalist och som författare, för i boken om kuskarna utvecklas inte denna blandning av ont och gott i romanfigurerna. Hellström skildrar sina tre kuskar egentligen bara på ett positivt och inkännande sätt. Hellströms empati prisades av flera recensenter³² och romanen om de tre kuskarna i London blev en betydande framgång. Den översattes till tyska (1912) och danska (1929). I Sverige kom boken ut i tre utgåvor (1910, 1924 och åter 1927 i serien *De nya berättarna*). Sedan glömdes den bort. I våra dagar kan den läsas som ett litterärt tidsdokument men knappast uppfattas som ett betydande diktverk.

Sigurd Rothstein

³⁰ *Kuskar*, s. 169.

³¹ Gustaf Hellström, *Äfven caben får ge vika inför bilen*. *Dagens Nyheter* 19.7.1910, s. 5.

³² *Kuskar* recenserades bland andra av Fredrik Böök i *Svenska Dagbladet* (27.11.1910) och Bo Bergman i *Dagens Nyheter* (21.11.1910).

GUSTAF HELLSTRÖMS SISTA ROMAN

*Denna artikel är en bearbetad och avsevärt förkortad version av en trebetygsuppsats i litteraturhistoria vid Stockholms universitet 1965 med rubriken "Gustaf Hellström och Stellan Petreus med tonvikt på den sista romanen i serien". Hellström stod vid den här tiden inte särskilt högt i kurs vid det litteraturhistoriska seminariet. När jag föreslog min huvudlärare Örjan Lindberger att jag ville skriva om Gustaf Hellström visade denne närmast ointresse för ämnesvalet. Han föreslog trots allt att jag skulle tala med Bengt Tomson om detta. Denne visade så vitt jag minns inte heller någon större entusiasm inför ämnesvalet, trots att han bara några år tidigare skrivit sin avhandling om Hellström. Han gav mig i alla fall rådet att om jag framhårdade skulle skriva om *I morgon är en skälm*. Så blev också fallet även om jag själv var mer intresserad av Hellströms tid i Lund. När uppsatsen så småningom ventilerades vid Magnus von Platens seminarium blev det inte någon större succé även om den inte blev totalt nedgjord utan bara ansågs svag. Huruvida uppsatsen blev godkänd eller inte vet jag ännu i dag ingenting om. Mina både lärare finns inte längre i livet och själv slutade jag bry mig. Men så en dag drygt fyrtio år senare läste jag med nyvaknat intresse Ingemar Hermanssons bok om Gustaf Hellström. Jag fick också veta att det bildats ett Gustaf Hellström-sällskap. Jag fick kontakt med Lennart Leopold som till min stora glädje och förvåning tyckte att min gamla uppsats var väl värd att omarbetas för en artikel i sällskapets medlemsblad. Här är nu resultatet.*

Christer Wijkström

[pensionerad bibliotekarie vid Stockholms universitetsbibliotek och Kungliga Vetenskapsakademien]

*

Den sista delen i Stellan Petreus-serien och tillika Hellströms sista verk, *I morgon är en skälm* (1952), mottogs då den kom i stort sett positivt. Hellström var nu en etablerad författare och ledamot av Svenska Akademien och en ny roman av honom skrev man inte ner så lätt. Kritiken kom senare. Någon egentlig helhetsbeskrivning av denna roman har inte förekommit. Däremot har det skrivits en del om Hellströms tid i Amerika.⁽¹⁾ När man senare lyft fram Petreus-serien i sin helhet har *I morgon är en skälm* fått mindre smickrande omdömen än de tidigare delarna. Boken är förvisso inte den bästa i serien men att som Gunnar Eidevall, en i övrigt mycket positiv läsare av Hellström, döma ut denna roman som "mycket dålig och oinspirerad" tycker jag inte är rättvist.⁽²⁾ Själv menar jag att hela serien bör ses i ett sammanhang och då framstår helheten som ett mycket betydande arbete. Som jag skall visa anknyter *I morgon är en skälm* till mycket som Hellström publicerat tidigare, både i Petreus-serien och i andra arbeten, men nu i en fördjupad framställning. Hellström har också nyttjat sin fantasi mer

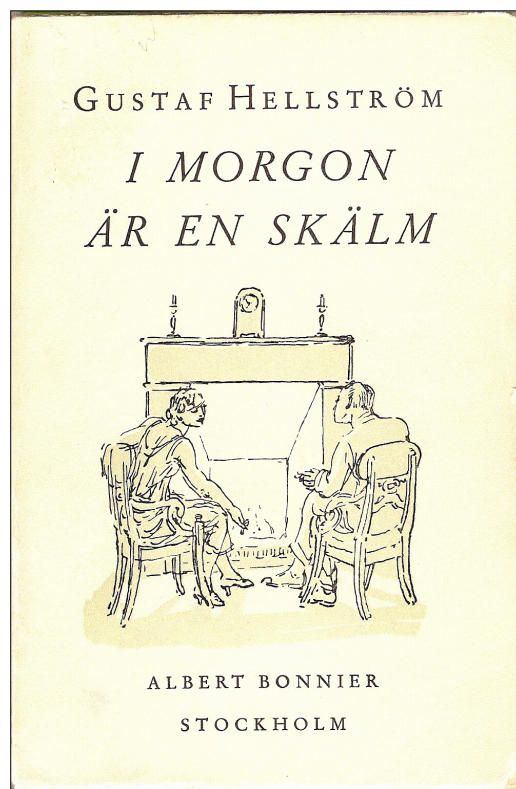
än i de tidigare delarna, men som alltid i hans fall bygger det mesta på ett faktiskt underlag.

Romanen består till sin komposition av tre delar samt en epilog och tilldrar sig åren 1922-1937. Hellström handskas ibland ganska fritt med kronologin när det gäller sitt eget liv visavi Stellan Petreus.⁽³⁾ Själv lämnade han Sverige i januari 1907, men kronologin i den fjärde romanen (*Det var en tjugande idyll*) är sådan att Petreus får anses lämna Sverige först i början av 1908. I den sjunde romanen får vi på de inledande sidorna veta att det är sommar och att Petreus har varit hemma några ”få veckor” (s. 7). Under den tiden har han hunnit besöka släktingar ”nere i Skåne” (s. 8). Vidare sägs han ha vistats utomlands i femton år (s. 22). Om Petreus hade varit iväg i femton år borde vi därför vara framme vid sommaren 1923, men tidigt i romanens inledning sägs att Petreus ”var klädd i en tätt åtsittande kavajkostym av *senaste* newyorksnytt, modell *våren 1922*” (s. 7, mina kursiveringar), så året i romanen är alltså 1922, inte det förväntade 1923. En annan tidsuppgift som ges är att Petreus om några veckor ska fylla fyrtio år (s. 12), och Hellström fyllde ju fyrtio den 28 augusti 1922. Han utgår tydligen från sin egen kronologi, trots allt, och bortser ifrån (eller glömmer) att romanseriens kronologi därmed haltar.

Till saken hör att det har varit en del diskussion om när Hellström egentligen återvände hem från Amerika. Utifrån brevdateringar vet vi numera att han var tillbaka i Sverige redan i slutet av 1920. Han vistades sedan i Sverige hela 1921, men han återvände ett par månader till New York i början av 1922⁽⁵⁾, och kanske var det först då han ansåg sig ha kommit hem för gott. Räkningar på det viset varade hans utlandsår från januari 1907 till februari 1922, vilket verkligen blir 15 år, som det sägs i romanen.

Jag kommer fortsättningsvis att beskriva händelseförloppet i romanen kombinerat med kommentarer om personer, platser etc.

Första delen i romanen börjar alltså när Petreus nyligen har kommit hem till Sverige från Amerika. Han har nu nått den ålder då ett fördjupat livsperspektiv medför ett ökat behov av självrannsakan. Vad man först frapperas av är likheten med inledningen till *Snörmakare Lekholm får en idé*. Vid en jämförelse mellan skildringarna av Charles Holmes hemkomst och Stellan Petreus' i *I morgon är en skälm* har dock den senare inte samma grepp om ämnet. Men den avgörande skillnaden mellan de båda romanerna är att Stellan Petreus återvänder till Sverige efter

att ha blivit besviken på Amerika. Charles Holmes däremot återvänder för att fira faderns 75-årsdag. (Till sin överraskning finner han att hans farfar snörmakaren ännu lever och samma dag ska fira sin 100-årsdag.) Det egentliga motivet är dock att Charles Holmes vill försonas med sin far. Man skulle kanske ha kunnat vänta sig att detta även skulle ha gällt Stellan Petreus eftersom fadersfixeringen är ett av de centrala motiven i Hellströms författarskap. Men i Petreusseriens senare delar är fadern överhuvudtaget inte nämnd. Den definitiva brytningen med honom sker redan i *Det var en tjusande idyll* i och med att Petreus beslutar sig för att bli författare. Hela det för Hellström så centrala problemkomplexet fader–son tycks med andra ord väsentligen ha förlorat i betydelse efter romanen *Snörmakare Lekholm får en idé*. Hellström har för övrigt själv vid skilda tillfällen uppgivit att han kunnat skriva av sig vissa problem. Det är därför inte helt orimligt att antaga att han därvid också har frigjort sig från mycket av det känsloladdade stoff som fadersfixeringen inneburit.⁽⁴⁾

Hellströms och Stellan Petreus skäl att återvända till Sverige är besvikelsen över Amerika. Det finns anledning att återvända till detta. Inledningsvis skall Petreus vårda sin hälsa och beger sig till ett högfjällshotell.

Hotellet som beskrivs har faktiskt flera förlagor. Vi vet att Hellström 1926 vistades i Storlien och att beskrivningen av hotellets läge i romanen mycket väl kan stämma.⁽⁵⁾ Men det har även framförts att det skulle kunnat röra sig om Sälens högfjällshotell, där Hellström och hans tredje hustru firade smekmånad 1938.⁽⁶⁾ Själv skulle jag vilja lyfta fram en tredje möjlig förlaga, nämligen ett pensionat i Dalarna, Vanbo herrgård vid Smedjebacken. Detta pensionat var en populär tillflyktsort för författare och andra kulturpersonligheter, som var i behov av en tids rekreation. Inofficiellt gick det också under beteckningen filial till Svenska akademien. Hellström hörde till pensionatets stamgäster och har förmodligen också tagit intryck av sina vistelser där. Vanbo togs inte i bruk förrän 1931, åtskilliga år efter händelserna i *I morgon är en skälm*, men här som så många gånger annars handskas Hellström tämligen fritt med kronologin.⁽⁷⁾

Väl framme vid högfjällshotellet träffar Petreus värdinnan majorskan Siri Bumester, som inte på något sätt är lik Vanbos verkliga pensionatsvärdinna Anny Wernström. Förhållandet mellan Siri och Stellan är till en början något spänt. Hans uppträdande mot henne präglas av en påtaglig brist på naturlighet och en lust att briljera inför henne. Det visar sig också att han mött henne tidigare, under sin Londonvistelse, men nu ej känt igen henne. Stellan är dock väl medveten om sitt sätt vilket kommer till uttryck i självironisk form: ”Du är en förbannad Chronsough, Petreus, när du väl kommer i farten!” (s. 35) Stämningen mellan dem lättar så småningom upp och Stellan blir mer personlig och öppenhjärtig. Man erinrar sig här hans tidigare möten med kvinnor som Gertrud Bondesson, Maureen och hans amerikanska hustru Edna White.

Vistelsen vid högfjällshotellet rör sig fortsättningsvis på två olika plan. Det är först och främst nutid som beskrivs. Samtidigt får vi kontinuerliga tillbakablickar på Stellans tidigare upplevelser. Vissa avsnitt är dessutom i jagform.

Det är vid de tillfällen han skriver i den dagbok som först nämns på s. 42. Han gör markanta djuplodningar ner i barndomens minnen och det är främst mötet med kristendomen som präglar detta avsnitt. Vi får en exposé över hur tro och gudsbegrepp växlat genom barndomsåren. Kulmen nås med skildringen av hur han som tvivlare skall bete sig vid konfirmationen (s. 84f). Han är ju inte troende, men han vill heller inte mista den svarta kostymen, silverrovan och klockkedjan av pläterat guld. Detta känner vi igen, det har varit med redan i *Dagdrömmar* och tas nu upp till förnyad prövning. Liknande resonemang förekommer även i *Polismästare Carl Heribert Malmros*. Samvetskvalen över hur han tigit när konfirmationslöftena skulle avläggas gnager honom på nytt och för Hellström själv har detta säkerligen utgjort ett centralt problem. Räddningen ur denna troskonflikt kommer när Stellan blir student i Lund och lär känna B.L. (Bengt Lidfors). Han börjar då inse att den ateism han hittills godtagit inte längre håller. En sammanfattande livssyn preciseras, men den verkar enligt min mening alltför väl genomtänkt för att ha mognat fram redan under lundaåren, och det är ju också en betydligt äldre och visare Gustaf Hellström som skriver:

Avsättandet av Gud gjorde tillvarons och universums gåta ännu mera gåtfull, förvandlade den till ett mysterium, så fantastiskt att tanken svindlade inför dess lagbundna planmässighet som öppnade ständigt djupare perspektiv, i jämförelse med vilka de uppenbarade religionernas skapare blev en grotesk trollgubbe. Gud var inte svaret på gåtan. Det var gåtan som var Gud. Jag blev med andra ord mystiker. Men det finns två slags mystik. Den ena är irrationell och antiintellektuell, trons och underkastelsens. Den andra är rationell. Den söker sig på empirismens och vetenskapens vägar allt djupare in i det stora undret, utan hopp om att slutgiltigt genomtränga det. Jag valde det senare alternativet. (s.105)

Av särskilt intresse i romanens första del är det som berör amerikaåren. Efterkrigstidens Amerika blev ju för Hellströms del en besvikelse vilket också framkommer på många ställen i romanen. Mestadels ägnar sig Stellan åt att framföra sina åsikter över olika amerikanska företeelser inför Siri och oftast med en blick von oben. Detta är ett drag som Stellan själv känner sig lite främmande inför och bitvis framstår han som en riktig Besserwisser. Men det skall också poängteras att självironin allt som oftast kommer fram, vilket bidrar till att man inte får ett helt osympatiskt intryck av den något skrytsamme Stellan:

Han tänkte: Det är inte nog med att du sitter här och chronschougar. Du generaliserar också till den milda grad att du borde skämmas. Och varför generaliserar du? För att imponera på henne med en tvärsäkerhet som inte ligger i din natur! För att visa vilken satans karl du är!” (s.56)

Att döma av slutet i romanen *Den gången*, när Petreus i överfarten till Amerika tycks omkomma efter att hans fartyg torpederats, tycks Hellströms avsikt ha varit att avsluta Petreus-serien. När han trots allt tagit sig an Petreus i ytterligare en roman hade man möjligen kunnat vänta sig en lika omfattande beskrivning av amerikaåren som övriga delar i Petreus-serien. För att få denna period belyst är man hänvisad till Hellströms artiklar, exempelvis ”*Med amerikanerna I-VI. Anteckningar ombord på U.S. Army Transport Y.*” publicerade i *DN* under juni och juli 1918. Därefter kommer kronologiskt romanen *Ett rekommendationsbrev I-2* från 1920 där romanfiguren Bengt Blanck får ersätta Stellan Petreus. Denna roman har inte bedömts alltför positivt av Eidevall medan Jolo anser den vara en föregångare till Sinclair Lewis och andra amerikanska samhällsskildrare.⁽⁸⁾ Boken är intressant på det viset att den kompletterar Petreus-serien. Här går jag inte närmare in på denna roman. Självt tycker jag att den har åtskilliga träffsäkra kommentarer om dåtidens USA.

Första delen av *I morgon är en skälm* avslutas med att Stellan gör ett närmande till Siri vilket får anses som mycket oöverlagt och förhastat (s. 132). Han får samvetsqual och anklagar sig själv nära nog för våldtäkt (s. 142f). Skuldkänslorna griper honom och utmynnar i det för honom så karakteristiska självplågeriet och med detta inleds andra delen av romanen.

Stellan har nu slagit sig ned i en småstad eftersom han tröttnat på de stora städerna. Den verkliga orsaken är emellertid alltför plågsamma minnen från åren i Stockholm, ett liv i misär fyllt av personliga förödmjukelser, vanära, ibland på gränsen till oärlighet. Han har också dryftat dessa sina planer med Siri, som anmärkt att han kommer att förgås av leda. Om han mot all förmodan skulle trivas så kommer det inte att bli långvarigt. Vi minns också från *En mycket ung man* att det där var småstaden som utgjorde det direkta hindret för en person av hans natur att finna sig tillrätta. Småstaden i *I morgon är en skälm* benämns ”den lilla idyllen”. Verklighetens stad är Söderköping där Hellström periodvis vistades under denna tid. Hans huvudsakliga uppehållsort blev dock Norrköping där han bodde hos sin bror Nils som var överläkare i staden. Hellström själv var mycket stolt över att kunna ange sin adress som Överläkarbostaden, Lasarettet Norrköping.⁽⁹⁾ Stellan, som vi vet var enda barnet, bor naturligtvis inte hos sin bror utan hos en bekant från lundaåren, vars likhet med Axel Wallengren är så slående att han går under namnet Fakiren. Denne är gift med Agnes, en kusin till Stellan. Under vistelsen hos Agnes och Fakiren får Stellan själv träda tillbaka i handlingen. Det är vilket Ahlenius påpekat som att Hellström i första hand velat teckna ett porträtt av brodern Nils. Denne, som slutade sin karriär som generaldirektör för Medicinalstyrelsen, var under denna tid framgångsrik lasarettsläkare i Norrköping och bidrog aktivt till att skapa ett modernt sjukhus i staden. Självfallet speglar brodern/läkarens framgångar brodern/författarens konstnärens ängslan för sin framtid. Det självplågeri som även så ofta tidigare kännetecknat Stellan framträder här tydligt. Till en början känner han sig rentav ovälkommen i läkarfamiljen:

Stellan var, när allt kom omkring, släkten svarta får, äventyraren, araben som drog från oas till oas för att vattna sina kameler. Ett slag, för en tio tolv år sen, hade det sett ut som om han skulle kunna bli ett löfte. Men nu var han fyrtio och hade inte hunnit mycket längre. Ett f. d. halvt löfte. Det var väl så de såg på honom: med en mödosamt dold irriterad medömkan. Han var ingenting och föreföll inte heller att ha några fasta framtidsplaner. Han tyckte sig förstå på deras mycket diskreta, försiktigt kringgående frågor om hur han tänkte ordna det för sig, nu när han äntligen kommit hem. (s.170f)

Samtidigt döljs inte Stellans beundran för den effektive och socialt fullvärdige Fakiren vars arbetsförmåga tycks enorm och som han i jämförelse med sig själv måste avundas och se upp till. I bjärt kontrast framträder då hans egna mindervärdeskomplex desto tydligare:

Det hos Fakiren som förkrossade honom var det påtagligt positiva i hans verksamhet. Han visste inte mycket om den i detalj. Men han behövde bara se sig omkring i rummen för att få synliga bevis på den. Alla dessa silverbägare, pokaler, kristallskålar, statyetter, kinesiska porslinsallrikar och tavlor som stod i rader på bokhyllor och bord, fyllde matsalsskåpet och trängdes på väggarna – minnen av blindtarmar, magsår, prostatakörtlar, bröstkräftsvulster, komplicerade benbrott och gud vet allt, symboler av en gärning som kom Stellan att känna sig som en överflödig företeelse, en meningslös person i världshushållningen. (s.188)

Men Stellan vill även få uppmuntran och låter sin kusin Agnes läsa manuskriptet till den roman som han för tillfället är sysselsatt med att skriva. Den återger hans barndomsminnen och motsvaras av verklighetens roman *Dagdrömmar*. I själva verket utkom denna redan 1921, alltså ett år tidigare än händelserna i *I morgon är en skälm*. År 1922 torde Hellström snarare ha varit sysselsatt med *En mycket ung man*, som utkom 1923. Återigen ett exempel på dessa förskjutningar i tid som är så typiska för Hellström. Agnes anser emellertid inte att Stellan varit ärlig i sin personskildring, utan avsevärt förskönat och retuscherat porträttet av sig själv som barn. Denna episod skulle kunna tolkas som att Hellström även i romanen vill försvara sig med att Petreus-serien inte är så verklighetstrogen och självbiografisk som man i allmänhet velat göra gällande. Stellan tar naturligtvis åt sig av Agnes kritik och försvarar sig inför sig själv med författarens rätt att skriva som han själv vill. Känsligheten för kritik är också ett drag som i hög grad utmärker Hellström personligen. Vi känner igen detta från kritiken mot *Kärlek och politik* och den debatt som uppstod med Georg André.⁽¹⁰⁾ Men trots att Agnes kritik tär hårt på Stellan vill han inte ge tappt och låser tills vidare in manuskriptet i skrivbordslådan med den av författare troligen ganska vanliga förhoppningen att nästa bok skall bli hans bästa.

Även om skildringen av vardagslivet i läkarhemmet utgör det centrala i denna del av romanen har Stellan inte slutat att grubbla över sina känslor inför Siri. Med jämna mellanrum dyker minnena av henne upp med en smärtsam intensitet. Han påbörjar också ett brev till henne, för att förklara och urskulda sitt beteende gentemot henne men bortförklarar samtidigt sitt handlings sätt som ofrivilligt eller tvångsmässigt.

För att förklara varför jag trots detta inte handlade så som jag borde ha gjort och tänkt att jag skulle göra, måste jag tyvärr gå in på frågan om min uppfattning om determinismen och den 'fria' viljan, så som jag kommit till den från min personliga och lekmanmässiga erfarenhetsutsikt. I barndomen bär vi på många möjligheter som arvsanlagen skänker oss. Vi bär på flera generationers möjligheter inom oss. Vi är 'fria'. Men miljö, uppfostran, skola, kamrater, yrke o.s.v. gör oss med åren alltmer begränsade. Sakta, mer eller mindre medvetet, inringas vårt handlande för varje år i ett allt snävare schema som vi så småningom följer alltmera självfallet. Man blir vad man kallar en personlighet, en karaktär – god eller dålig! – som reagerar på ett visst sätt. Man bygger vidare på sin egen pyramid som med varje årsvarv smalnar av allt mer och mer. (s.152)

Ovanstående exempel kan inte hänföras till de hämningar och den handlingsförlamning som plågade Hellström och hans många generationskamrater åren innan Bergson introducerades. Det är närmast fråga om ett andligt uppror för att visa att man trots allt styr sitt öde, ett försök till frigörelse från en fångenskap som binder viljan. Det blir dock endast ett sken av frihet, en frihet med snäva gränser. Här får man nog Hellströms definitiva syn på detta för honom så centrala problem och som han så många gånger tidigare ventilerat i sina verk.

Brevet blir aldrig avsänt.

Vid ett tillfälle tycker Stellan sig skymta Siri i en förbipasserande bil. Det visar sig så småningom att hon har sitt föräldrahem på orten. Vid en middagsbjudning i Agnes och Fakirens hem träffar han också hennes far, Birger Andersson, som gör ett synnerligen osympatiskt intryck på Stellan vilket inte hindrar honom att briljera som amerikakännare inför denne. Vid middagen förekommer också en romanist som i verkligheten motsvaras av stadsbibliotekarien och museiföreståndaren i Norrköping, Hjalmar Lundgren. Denne har i sin memoarbok *Mitt minnesalbum* från 1950 beskrivit Hellström, som bitvis glad, kvick och skämtsamt vilket framgår vid middagsbjudningen där Stellan och romanisten konverserar med varandra på franska och dessutom sjunger gamla slagdängor från Paris. Men Hellströms livssyn var enligt Lundgren vid denna tid i grunden mörk, vilket tydligt framgår av den dikt han skrev i Hjalmar Lundgrens gästbok 8/2 1921. Dikten är en del i en större dikt och har i olika omgångar publicerats såväl tidigare som senare. Den finns en del smärre differenser och Lundgren har förmodligen också normaliserat stavningen:

Att aldrig aldrig finna vägen hem,
Att se hur åren hopas på varandra
och ändå känna sig beständigt vandra
alltmer ohjälpligt fjärran bort från dem

som delat med sig barnaårens bröd,
julkvällens under och midsommarns ljus,
den långa vinterkvällens varma glöd
och sommarlovets havs- och furusus

Det finns ej väg tillbaka, ej val att välja;
Jag är en ättling av en Ahasverus,

en liten ynkelig ryggsäcksheros,
som bjuder ut det kram han hoppas sälja:

En storstadsvy, ett gatuperspektiv,
Ett kärleksdrama och ett älskogskiv,
Ett skri från hopen och ett skratt från
massan
Att stoppa några lumpna slantar uti kassan.

Att se hur åren hopas på varandra
Och ändock aldrig finna vägen hem.⁽¹¹⁾

Dikten illustrerar tydligt den defaitism som utmärker Hellström men även Petreus. Hellströms bittra livssyn fick förmodligen ytterligare näring i den hårda kritik som skulle komma att möta hans självbiografiska romanserie. Första delen *Dagdrömmar* fick visserligen goda recensioner, men kritiken mot de två följande, *En mycket ung man* och *Sex veckor i Arkadien*, var mestadels nedvärderande, och Hellström berördes utan tvivel illa av kritiken. Detta bidrog säkert till att han avbröt serien. Men det är först 1952 i en artikel i tidskriften *Bokvännen* i samband med att den sista romanen i Petreus-serien utkom som Hellström själv yttrade sig offentligt om avbrottet.

Jag iddes inte längre. Jag hade tröttnat på figuren Stellan Petreus. Jag tyckte inte om honom, och jag kunde inte heller ändra på honom. Han var som han hade blivit, och det fanns ingenting att göra åt den saken. Det enda jag kunde företa mig med honom var att vifta farväl åt honom med en kylig hand. (Citerat från *Personligt* s.118)

Vid middagsbjudningen förekommer också en psykiater, Glückstein, som sedermera blir Stellans biktfar. Andra delen av romanen slutar med att Stellan lämnar överläkarvillan och beger sig till Stockholm för att få ett personligt möte med Siri med avsikten att bli kvitt sina skuld känslor.

När tredje delen av romanen börjar har det gått fjorton år. Stellan befinner sig på sjukhus efter en psykisk kollaps och står nu under vård av doktor Glückstein. På dennes inrådan och som ett led för ett tillfrisknande börjar Stellan skriva ned sina minnen från och med den dag han reste till Stockholm och framåt. Nu övergår därför romanen i jagform, vilket är intressant eftersom tidigare delar i Petreus-serien alltid skildrats i tredje person. Staffan Björck har i *Romanens formvärld* menat att en sådan övergång pekar på ett ökat behov av självbiografisk återgivning. Å andra sidan har Ahlenius påpekat hur det fiktiva innehållet dominerar i denna del. *I morgon är en skälm* är dessutom den enda delen i serien som försetts med undertiteln roman. Detta skulle enligt Ahlenius bero på att Hellström fruktat att den äktenskapshistoria som skildras skulle

kunna hållas för autentisk. Rune Oxelqvist har också gjort en intressant distinktion, nämligen att när det gäller kärlekshistorier hos Hellström rör det sig alltid om fiktion. Hellström vill inte utlämna de kvinnor han personligen känt.⁽¹²⁾

I och med att Stellan börjar skriva ned sina minnen återknyts handlingen till det tillfälle då han reste till Stockholm. Mötet med Siri innebär att Stellan får den förlåtelse han hela tiden längtat efter. Och med förlåtelsen följer att han blir helt överlämnad i någon annans händer och uppnår det lugn som han så länge sökt. Det hela slutar med giftermål och flytt till London där Stellan fått anställning för sin tidnings räkning. Nu följer en period av harmoni och stilla idylliskt hemliv i närmare nio år. Motsvarande period i Hellströms eget liv präglades också av stor produktivitet. 1927 utkom *Snörmakare Lekolm får en idé* och därmed också det egentliga litterära genombrottet. Han kunde nu räknas in bland de stora namnen inom den samtida svenska litteraturen.

Den första brytningen mellan Stellan och Siri inträffar i samband med Kreugerkraschen (s. 284ff). Stellan kan inte dela Siris beundran för den store finansmannen och hans svindlerier. Trots att Kreugers ekonomiska manipulationer åstadkommit oro och farhågor bland Siris släktinger går deras åsikter helt isär, i synnerhet inför sådana begrepp som hjältar och hjältedyrkan. Stellas kyligt observerande syn på Kreuger för tankarna till den snarlika objektiva framställningstekniken i de två föregående Petreusdelarna *Kärlek och politik* och *Den gången* men utesluter inte att vi även delges Hellströms egna åsikter om Kreuger.

Den andra brytningen mellan Stellan och Siri är av betydligt allvarligare natur. Det är deras möte med Hitlertyskland och nazismen som leder till en verklig spricka i äktenskapet. Stellan kan på inga villkor acceptera Siris beundran för Hitler. Skildringen av Tyskland är intressant både för vad det står och vad man skulle ha kunnat vänta sig att det skulle stå i romanen. Till grund för skildringen ligger Hellströms egen reportageresa till Tyskland 1933, först som artiklar i DN men redan samma år utgivna i bokform *Det tredje riket. Från Hitlerkupp till tysk folkenighet*. Oxelqvist har visat att stora delar av romanen var rena avskrifter av reportaget, bitvis uppblandat med fiktion.⁽¹³⁾ Han menar också att det är Hellströms storhet att kombinera journalistik och skönlitterärt författarskap som gör hans ställning så unik. Personer och platser som i reportageboken är anonyma har fått namn i romanen. Detta är nu inte så konstigt då det är närmare tjugo år mellan böckerna och inte lika känsligt vad man kunde skriva om Hitlertyskland efter kriget.

Mera anmärkningsvärt är att Hellström inte har några kommentarer om Fredrik Böök, som samtidigt gav ut en tysklandsskildring, *Resa i Tyskland maj 1933*. Har Siris åsikter i romanen fått ersätta den tidigare i serien förekommande Axel Ahlbergs? Förhållandet Hellström–Böök som har diskuterats åtskilliga gånger kommer nog aldrig att helt kunna klargöras, men vid tiden för romanens tillkomst 1952 förekom så vitt vi vet inga misshälligheter dem emellan.⁽¹⁴⁾ Båda

var dessutom numera ledamöter i Svenska Akademien och något kontroversiellt mellan sådana var nog inte acceptabelt vid denna tid.

Stellans och Siris vägar skiljs för en tid och han återvänder till London för sin tidnings räkning. Även denna gång hamnar han i ett depressionstillstånd och hans artiklar till tidningen blir allt sämre. Men ännu en gång räddas han ur sin depression av Siri, som han fortfarande är bunden till, oförmögen att kunna frigöra sig: ”Men samtidigt visste jag att jag nu var bunden, oupplösligt för alltid. Bara döden, min eller hennes, kunde befria mig från den bundenheten. Nej, inte hennes. Jag skulle för alltid vara i hennes hand, långt efter den kallnat” (s.367).

Trots denna tvångsmässiga fixering till Siri återvinner Stellan sin sinnesro. Han bli fast knuten till sin tidnings kultursida och får därmed mer tid att ägna sig åt sitt eget författarskap. Men när Siri försöker hindra honom från att ge ut den roman som han håller på med är det definitivt slut med äktenskapet. Stellan varken kan eller vill underordna sig detta. Han hävdar benhårt författarens rätt att själv skapa sina figurer. Siris försök att hindra publiceringen gör Stellan så desperat att han till och med önskar livet av henne. De kommer överens om att åter separera, denna gång förmodligen för gott, men så sker olyckan. Under en båtfärd från sommarstället i skärgården faller Siri överbord och drunknar. Stellan blir naturligtvis chockad och inbillar sig att han är medskyldig till hennes död. Han får ett nervsammanbrott som resulterar i inläggningen på Glücksteins sjukhus. Därmed är vi tillbaka vid utgångspunkten för romanens tredje del.

I epilogen som återgår till tredje person får vi veta att Stellan slagit sig ner någonstans i Stockholms förorter.⁽¹⁵⁾ Hans liv förflyter lugnt och stillsamt och han tycks ha kommit in i ordnade förhållanden. Men han tycker sig bara leva ett halvt liv. Han har vidare fått veta att den roman som Siri försökt få honom att inte publicera nära nog förstört hans anseende som författare. Romanen som i verkligheten är *Storm över Tjurö* föranleder en reflexion från Petreus vilket är en högst egendomlig anakronism då vi tydligt kan skönja Hellström i nutid: ”Han fann inte mycken tröst i förhoppningen att romanen om några år skulle frigöra sig från verklighetsunderlaget och dömas efter en annan måttstock” (s. 395).

Stellan gör en sista utlandsresa, denna gång till Sovjetunionen. Även denna resa har en faktisk förlaga, reportageboken *Vägen till paradiset*. 1937. Boken nådde emellertid inte samma uppskattning som Hellströms tidigare reportage. Väl hemkommen från Ryssland insjuknar Stellan i lunginflammation, den sjukdom han under de senare åren fruktat mer än allt annat. Romanen avslutas så med den ypperliga skildring som Hellström själv publicerade i *DN* 1937: ”Till och från döden” (omtryckt i *Personligt*). Denna artikel har av vissa kritiker uppfattas som en av de allra bästa av Hellströms texter. Artikeln används praktiskt taget ordagrant i romanen. Skillnaden ligger i att texten från 1937 är skriven i jagform (Hellström) medan den i romanen *I morgon är en skälm* är skriven i tredje person (Petreus). Det finns dock en liten detalj som kan vara värd att nämna. I *DN*-versionen ligger Hellström på halvenskilt rum: ”Det finns inga helenskilda

lediga”. I romanen ligger Stellan på kvartsenskilt rum: ”Det finns inga hel- eller halvenskilda lediga” (s. 404). Distinktionen är kanske inte oväsentlig. 1952 ansågs det mer acceptabelt att dela rum med andra patienter än vad det gjorde 1937. Skulle detta alltså vara det sista belägget på den sociala mindervärdes-känsla som så ofta kommer fram hos Hellström men även hos Petreus?

Christer Wijkström

Noter

- 1) Se Medlemsblad nr 11 (2006), med temat Gustaf Hellström i Amerika (tillgänglig på Gustaf Hellström-sällskapets hemsida). Se även Gunnar Eidevall, *Amerika i svensk 1900-talslitteratur. Från Gustaf Hellström till Lars Gustafsson*.
- 2) Gunnar Eidevall, *Gustaf Hellström: ett författarliv* (Kristianstads stadsbiblioteks skriftserie. 1. 1999).
- 3) Bengt Tomson, *Gustaf Hellström och hans väg till Snörmakare Lekolm får en idé*. Stockholm 1961.
- 4) Tomson a.a.
- 5) Lennart Leopold, *Gustaf Hellströms vistelseorter och litterära miljöer* på Gustaf Hellström-sällskapets hemsida.
- 6) Rune Oxelqvist, *Gustaf Hellström, journalist. En studie i verklighetsunderlaget till arbetssättet bakom de tre sista delarna i Stellan-Petreus-serien*. Otryckt lic.-avhandling. Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, 1973.
- 7) Ria Wägner (red), *En bok om Vanbo. En hyllningskrift till Anny Wernström*. Stockholm 1954. Se även Tingsten, Herbert, *Mitt liv. Mellan trettio och femtio*. Stockholm 1962. (Kapitlet *Svenska utflykter*).
- 8) Eidevall, *Amerika i svensk 1900-talslitteratur*. Jan Olof Olsson, *Gustaf Hellström. Reporter. (Bonniers Litterära Magasin 1954)*.
- 9) Hellström hade även tidigare 1909 och 1910, under besök från London, bott hos sin bror Nils som då var läkare i Söderköping. Se Leopold, *Gustaf Hellströms vistelseorter och litterära miljöer* på Gustaf Hellström-sällskapets hemsida.
- 10) Georg Andréén hade i sin i grunden positiva recension av *Kärlek och politik* (*Svensk tidskrift* 1942) beskyllt Hellström för att i sin roman utnyttja en verklig engelsk politikers självbiografi, nämligen George Lansbury's *My life* som Hellström ”med giriga händer öst stoffet ur”(cit. Andréén), för att teckna sin egen romanfigur Charlie Whitehead. Hellström tog själfallet illa vid sig och gick i svaromål i följande årgång av *Svensk tidskrift*. Detta skedde alltså bara tio år före *I morgon är en skälm*.
- 11) Hjalmar Lundgren, *Mitt minnesalbum. Stamboksblad av författare och konstnärer*. Uppsala 1950.
- 12) Oxelqvist, a.a.
- 13) Oxelqvist, a.a.
- 14) Svante Nordin, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*. Stockholm 1994.
- 15) Red:s anmärkning: Eftersom Petreus sägs ta 2:ans spårvagn hem till sin ”utkant” (s. 393) kan adressen preciseras till Fredhäll på Kungsholmen, där Hellström hade sitt hem vid motsvarande tid (1937). Han bodde i ett av de nybyggda funkishusen på Atterbomsvägen. Se *Gustaf Hellströms vistelseorter och litterära miljöer* på Gustaf Hellström-sällskapets hemsida.

Hellström-Nytt...

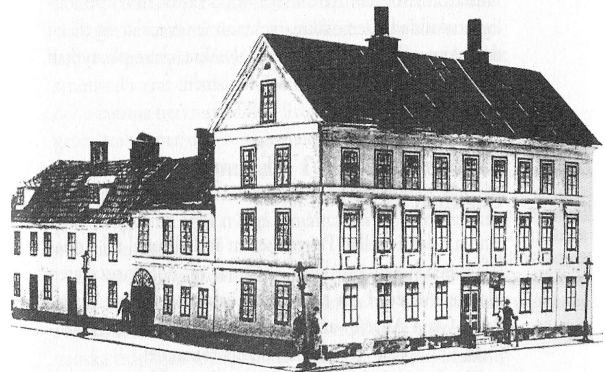
Medlemsbladet söker redaktör(er)

För att nuvarande redaktören för medlemsbladet ska kunna gå vidare till eventuellt nytt uppdrag behövs en eller två personer som vill ta över ansvaret för medlemsbladet. Redaktörsbytet skulle i så fall ske under våren nästa år. Hör av er på adressen lennart.leopold@hkr.se om ni är intresserade!

Gustaf Hellström-sällskapets program på bokfestivalen i Kristianstad, lördagen den 4 september

På förmiddagen ordnas bokbord, där vi informerar om sällskapet. Vi säljer också Hellström-boken *Det var ingen tjusande idyll* och våra medlemsblad.

I ett föredrag med rubriken "Myten om Storehus och Lillehus" frågar underteknad, Lennart Leopold, om vi inte lurar oss själva, när vi trots vissa reservationer ändå tenderar att sätta likhetstecken mellan författaren själv och hans romanfigurer? Bilden visar en modell av Hellströms barndomskvarter (där Sparbanken 1826 nu ligger) med "Storehus" och "Lillehus", byggd av länsbibliotekarie Fritz Ochsner. I "Storehus" är Hellström född och uppvuxen, har det sagts, senast i Ingemar Hermanssons Hellströmbok (2003, s. 115). Men är Hellström verkligen född i "Storehus" och bodde han där i sin tidiga barndom? Och var låg egentligen "Lillehus"?

Tid: Lördagen den 4 september, 15.00

Lokal: Regionmuseets hörsal

Höstmöte söndagen den 10 oktober 15.00

Gustaf Hellström-sällskapet fyller tio år och vi hoppas kunna göra höstmötet till något extra. Temat blir Gustaf Hellström som kulturjournalist och utrikeskorrespondent. Medverkande är två kända tidningsmän, Rolf Gustavsson, som i många år verkat som utrikeskorrespondent i Bryssel för Sveriges Television och därefter i *Svenska Dagbladet*, och Staffan Söderberg, tidigare kulturredaktör på *Sydsvenskan*.

Tid: Söndagen den 10 oktober, 15.00

Lokal: Lilla konsertsalen vid Kristianstads Stadsbibliotek

Red.

För livets alla skeden...

Vi vill vara en vän för livet. Både i med- och motgång. Därför har vi egna specialister inom företag, aktiehandel, juridik, försäkring och Private Banking som kan hjälpa dig genom livets alla skeden.

Välkommen till en bank för livet!

Kristianstad Bokhandel

Gustaf Hellström-sällskapet är ett ideologiskt fristående sällskap, som verkar för att lyfta fram Gustaf Hellströms litterära författarskap och journalistik. Sällskapet har sitt säte i Kristianstad.

Adress: c/o Stadsbiblioteket, Föreningsgatan 4, 291 32 Kristianstad.

Hemsidans adress: www.gustafhellstrom.se

Styrelse: Sverker Oredsson, ordförande, Lennart Leopold, vice ordförande, Roland Persson, kassör, Anders Bojs, sekreterare, Tomas Lidbeck, Disa Lundgren och Sigurd Rothstein, ledamöter.

Hedersmedlemmar: Christina Hamrin, Hans Holmberg, Daniel Soutine och Bengt Tomson.

Ständigt medlemskap: *Kristianstadsbladet*

Medlemsblad: Lennart Leopold, redaktör.

Hemsida: Lennart Leopold, web-redaktör.

Medlemsavgift: 100 kronor för enskild medlem och 150 kronor för familj. Engångsavgift för ständigt medlemskap är 2000 kronor. Medlemsavgiften betalas på **bankgiro 5584-8147**.
Glöm inte att ange namn och adress!

Sponsorer: Sparbanken 1826 och Kristianstad Bokhandel